

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування

Навчально-науковий інститут права
Кафедра правових природоохоронних дисциплін

07-05-17

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до практичних занять та самостійної роботи

з навчальної дисципліни
«ФІЛОСОФІЯ ПРАВА»

для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня
за освітньо-професійною програмою «Право» спеціальності 081
«Право»
денної та заочної форми навчання

Рекомендовано
науково-методичною радою з
якості ННІ права
Протокол № 10
від «30» червня 2020 р.

Рівне – 2020

Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія права» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня за освітньо-професійною програмою «Право» спеціальності 081 «Право» денної та заочної форми навчання [Електронне видання] / Мельничук Ю. І. – Рівне : НУВГП, 2020. – 26 с.

Укладач: Мельничук Ю. І., к.філос.н., доцент кафедри правових природоохоронних дисциплін.

Відповідальний за випуск: Мельничук Ю. І., кандидат філософських наук, доцент, в.о. завідувача кафедри правових природоохоронних дисциплін.

Керівник групи забезпечення

Кафарський В. І.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
1. Опис навчальної дисципліни та її структура.....	3
1.1. Тематика практичних занять.....	5
1.2. Контрольні заходи та засоби діагностики.....	5
1.3. Критерії та шкала оцінювання.....	5
2. Плани практичних занять.....	7
3. Самостійна робота студентів.....	16
4. Рекомендована література.....	19

© Мельничук Ю. І., 2020

© НУВГП, 2020

Передмова

Природа й сутність людських відносин, норми і правила, які визначають їх особливості, завжди були об'єктом зацікавлення людини. Філософське осмислення права покликане реалізовувати здобутки філософської думки, які пов'язують право з такими цінностями, як свобода, справедливість, рівність. Сучасна філософія права розглядає право з погляду онтологічного аналізу його місця і ролі в загальноісторичному розвитку людства.

Предметну сферу філософії права визначають проблеми природи і сутності права, співвідношення права з іншими соціальними нормами, систему цінностей тощо.

Філософія права є однією з нормативних дисциплін європейської університетської освіти й охоплює комплекс проблем, спільних для практичної філософії у цілому (етики і політичної філософії - зокрема). Питання про умови значущості практичних принципів і правил постає тут як питання про умови значущості юридичних норм. Природа права, відмінність права від закону, важлива роль юридичних норм для спільного буття людей і для самореалізації кожного індивіда в рамках суспільства – все це вказує на потужну міждисциплінарність сучасної філософії права

Вивчення навчальної дисципліни «Філософія права» дає можливість поєднати філософський та правовий підходи щодо актуальних проблем правової сучасності.

1. Опис навчальної дисципліни та її структура

1.1 Опис навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Філософія права» є: ознайомлення студентів із специфікою предмету; основними теоретико-правовими ідеями і поглядами, що склалися у сучасній теорії та філософії права; оволодіння студентами основними філософсько-правовими поняттями і категоріями.

Завдання дисципліни полягає у:

- формуванні у студентів системних та глибоких знань про об'єкт, предмет і методологію філософії права, її понятійно-категоріальний апарат;
- усвідомленні інформації про вітчизняні та зарубіжні філософсько-правові школи, напрями, концепції праворозуміння;
- розумінні сутності та змісті права як міри свободи особи в її взаємовідносинах із державою, владою, законом.

Крім того, в результаті вивчення курсу здобувачі вищої освіти повинні підвищити рівень правової та політичної культури; вміти визначати ціннісно-нормативні принципи аналізу різних типів праворозуміння; формувати особисту громадянську позицію; зрозуміти зміст загальноєвропейського та українського конституційного принципу верховенства права.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: сутність філософії права як вищого рівня правової свідомості, її специфіку і місце в системі правової науки, генезис філософії права, її об'єкт, предмет, методологію; основні положення філософсько-правових систем щодо юридичної діяльності;

вміти: аналізувати проблеми сучасного правового життя, виявляти основні тенденції розвитку правової системи України, інших держав та міжнародних відносин, об'єднувати методологічні можливості філософського та правового підходів щодо актуальних проблем розвитку правової реальності; аналізувати основні філософсько-правові та юридичні категорії не тільки в ретроспективі, але й в аспекті історії України; застосовувати в практичній діяльності набуті в практичній діяльності набуті теоретико-методологічні знання; підготувати наукову доповідь з проблем філософії права; аналізувати першоджерела та наукову літературу; аналізувати зміни в законодавстві з точки зору історичного досвіду отриманого в процесі еволюції поглядів на філософію права; дати порівняльну характеристику основних концепцій філософії

права; самостійно виявляти як позитивні моменти так і слабкі сторони в новозапропонованих концепціях; творчо застосовувати набуті знання в процесі правотворчої діяльності

1.2. Тематика практичних занять

№	Назва теми	К-сть годин
1.	Тема 1. Філософія права як наука.	1
2.	Тема 2. Історичні типи філософії права.	2
3.	Тема 3. Методи і принципи філософії права: проблеми та їх вирішення.	1
4.	Тема 4. Правова онтологія.	2
5.	Тема 5. Правова гносеологія.	2
6.	Тема 6. Правова аксіологія.	2
7.	Тема 7. Правова антропологія.	2
8.	Тема 8. Герменевтика права.	2
9.	Тема 9. Філософські проблеми права і влади в суспільстві.	2
	Всього	16

1.3. Контрольні заходи та засоби діагностики

Контроль за рівнем засвоєнням знань здійснюється шляхом застосування різних форм опитування, написання контрольних робіт на семінарських заняттях, проведення модульного контролю, складання іспиту.

При виставленні оцінок (балів) враховуються, насамперед, знання, розуміння й уміння аналізувати конкретні ідеї.

1.4. Критерії та шкала оцінювання

Основними критеріями, що характеризують рівень компетентності студента при оцінюванні результатів поточного контролю з навчальної дисципліни «Філософія права» є:

- повнота і вчасність виконання всіх видів навчальної роботи, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни;
- глибина і характер знань навчального матеріалу за змістом навчальної дисципліни, що міститься в основних та додаткових рекомендованих літературних джерелах;
- вміння аналізувати явища, що вивчаються у їх взаємозв'язку і розвитку;
- характер відповідей на поставленні питання (чіткість, логічність, лаконічність, послідовність тощо);
- вміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних занять;
- вміння аналізувати достовірність одержаних результатів.

Оцінювання результатів поточного контролю проводиться у розрахунку від 0 до 60 балів. Основними методами оцінювання є:

- аналіз усних відповідей;
- виконання практичних завдань.

Оцінювання виконання завдань здійснюється за такими критеріями (у % від кількості балів, виділених на завдання із заокругленими до цілого числа):

0% - завдання не виконано;

40% - завдання виконано частково, висновки не аргументовані і не конкретні, звіт підготовлено недбало;

60% - завдання виконано повністю, висновки містять окремі недоліки, судження студента не достатньо аргументовані, звіт підготовлено з незначним відхиленням від вимог;

80% - завдання виконано повністю і вчасно, проте містить окремі несуттєві недоліки несистемного характеру ;

100% - завдання виконано правильно, вчасно і без зауважень.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Кількість набраних балів студентом	Оцінка за національною шкалою
90-100 балів	Відмінно
82-89 балів	Добре
74-81 балів	
64-73 балів	Задовільно
60-63 балів	
35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання
1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу

2. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

Тема: Філософія права як наука.

ПЛАН

1. Предмет філософії права.
2. Філософія права як частина практичної філософії.
3. Поняття закону.
4. Зміст методології права та її рівні.
5. Методологічне пізнання права.
6. Епістемологічні, антропологічні, онтологічні, феноменологічні, екзистенційні, герменевтичні можливості методу в правопізнанні.

Основні поняття і категорії: філософія права, предмет філософії права, філософсько-правова рефлексія, феномен права, онтологія права, антропологія права, гносеологія права, аксіологія права, основне питання філософії права, функції філософії права.

Література [4.1 – 22,1,4,6,8; 4.2. – 4,7; 4.3. – 9, 11].

Контрольні питання:

1. Філософське обґрунтування права.
2. Визначіть предмет вивчення філософія права. Які існують точки зору на предмет філософії права і яка, на Ваш погляд, є найбільш обґрунтованою?
3. Яке місце посідає філософія права в системі юридичних наук?
4. Сформулюйте проблемне поле філософії права.
5. Які функції притаманні філософії права?
6. Роль та значення філософії права у підготовці юристів?

Завдання до теми (підготувати відповідь):

1. Філософія як передзнання (синтез а ргіогі). Метафізика. Трансценденція, Екзистенція. Телеологія. Діалектика.
2. Методологічний плюралізм. Методологічний монізм.
3. Концептуальна необхідність філософії права.

Практичне заняття № 2

Тема: Історичні типи філософії права.

ПЛАН

1. Загальна характеристика розвитку філософсько-правових ідей:
 - а) філософсько-правові вчення Стародавньої Індії та Китаю.
 - б) філософія права античності (Геракліт, Демокріт, Сократ, Аристотель, Цицерон, Сенека, Римські юристи);
 - в) середньовічна філософія права (Августин Блаженний, Хома Аквінський, Ісідор Севільський);
 - г) філософсько-правова думка доби Відродження та Реформації (Н.Макіавеллі, М. Лютер, Ж.Боден);
 - г) філософсько-правова думка Нового часу (Г.Гроцій, Т. Гоббс, Дж.Локк, Ж.Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, І. Бентам, О.Конт, Спенсер);
 - д) філософсько-правова думка доби Київської Русі, класична доба та ХІХст.
2. Історичні концепції позитивного права.
3. Історичні концепції природного права.
4. Філософія права ХХ ст. – поч. ХХІ ст.

Основні поняття і категорії: архетип, номос, теорія ідеальної держави, справедливість, політична природа людини,

об'єктивність як парадигма античної філософії права, космоцентризм, теократичний характер природного права, ідея вищої божої справедливості, вічні, природні, людські і божі закони, категоричний імператив, соціальні регулятори, принцип суб'єктивності, абстрактне право, мораль, соціальна етика (моральність), родина, цивільне суспільство, держава, правовий об'єктивізм, історична школа права, принцип інтерсуб'єктивності, соціологізм, теорія справедливості, неопозитивізм, «чиста теорія права», неокантіанське праворозуміння, неогегельянство.

Література: [4.1 – 22,23,1,4,6,8; 4.2. – 1,9; 4.3. – 1-11].

Контрольні запитання:

1. Сформулюйте особливості античної філософії права.
2. Розкрийте головну ідею праці Платона «Держава».
3. Як за Аристотелем співвідносяться природа людини та право?
4. Який сенс права притаманний ідеям Августина Аврелія та Фоми Аквінського?
5. Розкрийте зміст «морального обґрунтування права» І.Канта.
6. Що розуміє Гегель під природним та позитивним правом і як вони співвідносяться?
7. Правовий позитивізм як теорія права та держави.
8. Поясніть ідею божої справедливості.
9. Розкрийте суть принципу інтерсуб'єктивності.

Завдання до теми (підготувати доповіді):

1. Особливості духовно – правового розвитку Стародавнього Сходу.
2. Становлення християнської філософії права. Передумови східної і західної теорій філософії права.
3. Класична патристика та її апогеї у праві.
4. Філософія права Р.Декарта та Б.Паскаля.
5. Метафізичні поняття права.
6. Раціоналістична гносеологія Спінози.
7. Емпірична гносеологія Д.Локка.
8. Матеріалістичний сенсуалізм філософії Гельвеція.

9. Погляди І.Канта на філософські проблеми держави і права.
10. Погляди Г.Гегеля на філософські проблеми держави і права.
11. Філософсько – правові ідеї І.Г Фіхте.
12. Західноєвропейський ірраціоналізм у праві.
13. Філософсько – правові погляди Ніцше, Дільтея, Бергсона.
14. Феноменологія права за Е.Гуссерлем.
15. Філософія моральних норм у державно – правових процесах.
16. Вплив результатів наукових досліджень українських вчених на право.
17. Філософія ненасильства в українському праві.

Практичне заняття № 3
Тема: Правова онтологія.

ПЛАН

1. Загальна характеристика правової онтології. Правова реальність.
2. Аналіз категорій буття і категорій пізнання.
3. Форма буття права: ідея права, закон, правове життя.
4. Онтологічне місце права.
5. Фундаментальні проблеми онтології права.

Основні поняття і категорії: буття права, правова реальність, належне і сутнісне в праві, ідея права, закон, правова норма, правове життя, правові цінності, правовий ідеал, феномен правосвідомості тощо.

Література: [4.1 –1,4,6,8,9; 4.2. – 1,8, 17; 4.3. – 26].

Контрольні питання:

1. Як Ви розумієте поняття «буття права» як реальності людського життя?

2. Розкрийте форми буття права?
3. Яке місце посідає право в житті людини?
4. Чи є природне і позитивне право необхідними елементами правового буття?
5. У чому полягає сенс поняття «правовий ідеал»?

Завдання до теми (підготувати доповіді):

1. Онтологічне місце права
2. Сущє й належне (буття й норма).
3. Право як сфера належного.
4. Дуалізм фактів і норм.
5. Семантика нормативного і дескриптивного підходів до права.

Практичне заняття №4 **Тема: Правова гносеологія.**

ПЛАН

1. Правова гносеологія. Рівні гносеології права: загальноправовий, міжнародний, галузевий.
2. Істина в праві та правова істина. Проблема істини в галузі правотворчості.
3. Наукова істина. Філософська істина.
4. Ступені пізнання у праві: чуттєве, позитивно-наукове, філософське («софійне»).
5. Рівні знання у праві: гадка, поняття права, ідея права.
6. Співвідношення ідеї права і поняття права.
7. Правова практика як категорія правової істини.

Основні поняття і категорії: гносеологія, правова гносеологія, істина, правотворчість, правореалізація, пізнання, правова практика, види правової практики

Література: [4.1 – 1,4,6,8; 4.2. – 4,17; 4.3. – 25,26].

Контрольні запитання:

1. Охарактеризуйте рівні гносеології права
2. Розкрийте сутність загальноправового рівня гносеології права.
3. Охарактеризуйте суть правової істини
4. Дайте визначення правової практики
5. Чому правова практика є категорією правової істини?

Завдання до теми (підготувати доповідь):

1. Трансцендентальна людина як передумова пізнання.
2. Ідея права як гештальт-ідея.
3. Право і факт.

Практичне заняття №5 **Тема: Правова аксіологія.** **ПЛАН**

1. Правова аксіологія: історія виникнення, основні поняття та принципи. Предметні та моральні цінності.
2. Аксіологічний аспект гідності.
3. Свобода як цінність. Право як форма свободи.
4. Справедливість як основа правової цінності.
5. Класифікація цінностей у політико-правовій галузі (індивідуалістсько-конкурентні, групово-кооперативні, колективістські та корпоративні цінності).

Основні поняття і категорії: цінність, мораль, справедливість, деонтологічне та онтологічне обґрунтування права, свобода і воля, права та обов'язки, людина юридична, юридичний гуманізм.

Література: [4.1 – 20,21,1,4,6,8; 4.2. – 2,3,5,11,12,28].

Контрольні запитання:

1. Визначіть предметне поле аксіології
2. Розкрийте суть понять «правова норма», «моральна норма».
3. Поясніть чому справедливість є правовою цінністю?
4. Здійсніть деонтологічне обґрунтування права.
5. Охарактеризуйте свободу і волю як цінність.

Практичне заняття №6
Тема: Правова антропологія.

ПЛАН

1. Поняття правової антропології. Специфіка правової антропології у порівнянні з філософською антропологією.
2. Природа людини і право. Антропологічні основи права.
3. Філософський зміст обґрунтування прав людини.
4. Співвідношення філософської антропології, доктрини права і галузевої юриспруденції.
5. Фундаментальні проблеми антропології права.

Основні поняття і категорії: філософська антропологія, особистість як суб'єкт права, правосвідомість, правова антропологія, права людини.

Література: [4.1 – 1,4,6,8; 4.2. – 15; 4.3. – 1,2,7,11].

Контрольні питання:

1. Розкрийте антропологічні основи права.
2. Як співвідносяться поняття «природа людини» і «природа права»?
3. Співвідношення філософської антропології, доктрини права і галузевої юриспруденції.
4. Поясніть детермінізм і свобода волі.
5. Поясніть ідею права як свободи. Інтелігібельний характер свободи.

Завдання до теми:

- *Підготувати доповідь*
1. Типи філософських антропологій Homo sapiens, homo faber, діонісійська людина, постмодерна людина, телеологія людини.
 2. Концепція Homo faber як методологічна підстава позитивного права.
 3. Детермінізмі свобода волі.

4. Ідея права як свобода. Інтелігібельний характер свободи. 7. Співвідношення моралі і права в класичних концепціях свободи.
5. Каузальність і цілепокладання як види детермінації у праві.
6. Розумні і вольові начала у праві.
 - *Висловіть власну позицію:*
1. Нюрнберзькі процеси – специфіка і особливості правового прецеденту («формула Радбруха»)
2. Злочини проти людяності як специфічний вид злочину у міжнародному праві та кримінальному кодексі України.
3. Європейський суд з прав людини у Страсбурзі (з 1998 р.)
4. Роль Римського статуту й створення міжнародного кримінального суду в Гаазі (з 2002 р.)

Практичне заняття №7
Тема: Герменевтика права.

ПЛАН

1. Предмет герменевтики права. Герменевтичне коло.
2. Основні аспекти юридичної герменевтики (гносеологічний, семіотичний, антропологічний, аксіологічний, феноменологічний).
3. Інтерпретація у герменевтиці права.
4. Сучасна юридична герменевтика як застосування в сфері права екзистенційно-феноменологічної герменевтики.
5. Спосіб пошуку права в герменевтичній концепції відмінності між правом і законом

Література: [4.1 – 1,4,6,8; 4.2. – 4,7,15; 4.3. – 11].

Контрольні питання:

1. Поясніть суть поняття «суддівське право».
2. Принцип застосування герменевтичного кола.
3. З'ясуйте особливості застосування інтерпретації.
4. Спосіб пошуку права в феноменолого-герменевтичній концепції відмінності між правом і законом

Завдання до теми (підготувати доповідь):

1. Герменевтика як метод «наук про дух».
2. Герменевтичне коло.
3. Судження й оцінка.
4. Інтерпретація у герменевтиці права.
5. Розуміння у герменевтиці права.
6. Юридична герменевтика як застосування в сфері права екзистенційно- феноменологічної герменевтики.

Практичне заняття №8

Тема: Філософські проблеми права і влади в суспільстві.

ПЛАН

1. Поняття політико-правових інститутів і їх роль у здійсненні права.
2. Людина і держава, держава і право: зміст феноменів і їх співвідношення у правовій реальності.
3. Держава та право. Співвідношення влади та права.
4. Правова держава і громадянське суспільство.
5. Філософські проблеми правотворчості.
6. Екософія права.

Основні поняття і категорії: політико-правові інститути, принцип легітимації, суверенітет народу, права людини, правова держава, громадянське суспільство, правова реформа, принцип верховенства права.

Література: [4.1 – 1,4,6,8; 4.2. – 12,14,16,18,21,26,30; 4.3. – 11,24].

Контрольні питання:

1. Чому право повинно панувати над владою?
2. Охарактеризуйте політичні інститути з точки зору права?
3. Чому не може бути здійснено право без інститутів?
4. Як співвідносяться держава і право, суверенітет народу і право людини?
5. Порівняйте зміст понять «правова держава», «правове суспільство» і «громадянське суспільство».
6. Що потрібно реформувати у сфері правовідносин у сучасному українському суспільстві?

3.САМОСТІЙНА РОБОТА

З метою поглиблення вивчення дисципліни «Філософія права» та набуття навичок і вмінь самостійно аналізувати та обґрунтувати висновки у процесі вивчення дисципліни, студенти пишуть наукові повідомлення, реферати, створюють структурно-логічні схеми, опрацьовують першоджерела.

Завдання.

1. Опрацювати першоджерела (законспектувати основні положення твору).

1. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і джерелознавство.
2. Рікер П. Право і справедливість.
3. Ролз Дж. Теорія справедливості.
4. Харт Х.Л. А. Поняття права.
5. Фуллер Л. Мораль права.
6. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права.
7. Ллойд Д. Ідея права.
8. Хеффе О. Політика, право, справедливість. Основоположення критической философии права и государства.
9. Юркевич П.Д. Філософія права.
10. Штаммлер Р. Господарство і право з точки зору матеріалістичного розуміння історії.

11. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права.
12. Апель Карл-Отто. Дискурс і відповідальність.
13. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія
14. Гегель. Філософія права.
15. Гьофе Отфрід. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу.
16. Кант. Критика чистого розуму. Метафізика нравов.
17. Лок Джон. Два трактати про врядування
18. Оноре Тоні. Про право. Короткий вступ.
19. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Ствба / (Відп. ред. В. С. Бігун).
20. Рікер Поль. Право і справедливість.
21. Розанвалон П'єр. Демократична легітимність.
22. Ролз Джон. Теорія справедливості.
23. Фуллер Лон Л. Мораль права.

II. Написати наукові повідомлення

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ

1. Право як відображення Логосу.
2. Право як утілення справедливості.
3. Природа людини як чинник розуміння права.
4. Право й судовий процес.
5. Ісідор Севільський: вимоги до закону.
6. Закон як розумова основа людських дій.
7. Природне право, судова діяльність.
8. Закони розвитку права (Мейн).
9. Предмет феноменології права.
10. Феноменологія як апріорна наука. Феномен. Ноумен.
11. Трансцендентально-феноменологічна (ейдетична) редукція.
12. Іntenціональність свідомості.
13. Ейдетичне право.
14. Субстанційна сутність права.
15. Істина про право.

16. Смысл права.
17. Цінність права.
18. Універсалія «право».
19. Універсали й конкретності.
20. Априорні основні поняття права як методологічні зачини правової мислення
21. Співвідношення екзистенційного і феноменологічного підходу до аналізу правових явищ.
22. Способи обґрунтування права: об'єктивізм, суб'єктивізм, інтерсуб'єктивізм.
23. Справедливість як правова цінність та принцип права.
24. Структуралістський та комунікативістський підходи до правової гносеології.
25. Особливості філософського підходу до права.
26. Герменевтика та тлумачення законів.
27. Права і свободи людини та громадянина.
28. Право і факт.
29. Априорність ідеї права.
30. Предмет антропології права.
31. Співвідношення філософської антропології, доктрини права і галузевої юриспруденції.
32. Каузальність і цілепокладання як види причинності у праві.
33. Предмет онтології права.
34. Онтологічне місце права.
35. Право як сфера належного.
36. Семантика нормативного і дескриптивного підходів до права.
37. Предмет феноменології права.
38. Ейдетичне право.
39. Субстанційна сутність права.
40. Смыслправа.
41. Цінність права.
42. Універсалія «право».
43. Екзистенційне право.

44. «Живе» право.
45. «Суддівське» право.
46. Предмет герменевтики права.
47. Герменевтичне коло.
48. Сучасна юридична герменевтика як застосування в сфері права екзистенційно-феноменологічної герменевтики.
49. Спосіб пошуку права в феноменолого-герменевтичній концепції відмінності між правом і законом.

4. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

4.1. Базова

Нормативні акти та першоджерела

1. Гаєк Ф.А. Конституція свободи. Львів : Літопис, 2002. 556 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство. К. : Юніверс, 2000. 336 с.
3. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. К. : Основи, 2000. 520 с.
4. Декларація проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поводження чи покарання, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1975 р.
5. Европейский Кодекс Полицейской этики. Рекомендация 2001, принятая Комитетом министров совета Европы. 19 сентября 2001г.
6. Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ України (схвалений колегією ВС України 5 жовтня 2000 року № 7 км/8).
7. Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод, прийнята Радою Європи (Рим 04.11.1950).
8. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.
9. Кант И. Основание метафизики нравов. Лекции по этике. М. : Республика, 2000. 431 с.
10. Кистяковский Б.А. Философия и социология права. СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2008. 790 с.
11. Кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку, прийнятий резолюцією 34/ 169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979 р.

12. Кодекс честі працівника органів внутрішніх справ України (Додаток до наказу МВС України від 11 січня 1996 р. № 18).
13. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р.
14. Ллойд Д. Идея права. М. : Статут, 2006. 416 с.
15. Локк Д. Два трактати про врядування. К. : Основи, 2001. 265 с.
16. Новгородцев П. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. СПб., 2000.
17. Рікер П. Право і справедливість. К. : Дух і літера, 2002. 218 с.
18. Ролз Дж. Теорія справедливості. К. : Основи, 2005. 536 с.
19. Спенсер Герберт. Научные основания нравственности. Данные науки о нравственности: пер. с англ. изд. 1892 г. / А. Федоров (вступ.ст., примеч.). Изд. 2-е. М. : URSS, 2008. XVI, 321 с.
20. Фуллер Л. Мораль права. К. : Сфера, 1999. 232 с.
21. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб, 2000. 380 с.
22. Харт Х. Л. А. Понятие права СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 302 с.
23. Хеффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. М. : Гнозис, 1994. 313 с.
24. Юркевич П. Д. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник: Рукописна спадщина / Валерія Нічик (заг.ред.), Роланд Піч (сост.), Микола Лук (сост.). К. : Редакція журналу «Український Світ», 2000. 756 с.

Підручники

1. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права : підручник. К. : Видавничий дім «ІН ЮРЕ», 2006. 472 с.
2. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
3. Нерсисянц В.С. Философия права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2009. 848 с.
4. Габрієлян О. А., Кальной І. І., Цветков О. П.. Філософія історії: підручник. Київ : Академвидав, 2010. 213 с.

5. Кальной И. И. Философия права: Учебник. СПб. : Издательство Р. Асланова Юридический Центр Пресс, 2007. 259 с.
6. Філософія права / За ред Дж. Фейнберга. К. : «Основа», 2007. 1256 с.
7. Норбер Р. Юридическая антропология : учебник для вузов. М. : НОРМА, 1999. 310 с.
8. Циппеліус Р. Філософія права : підручник. К. : Тандем, 2000. 300 с.

Навчальні посібники

1. Баумейстер А.О. Філософія права : навч. посіб. Вінниця : О. Власюк, 2007. 224 с.
2. Вовк В.М. Філософія права: Навчально-методичні матеріали. Івано-Франківськ : Вид-во «Сімик», 2006 188 с.
3. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність : навчальний посібник. К. : ВД «Стилос»: ПЦ «Фоліант», 2006. 382 с.
4. Філософія права : навч. посіб. / О. О.Бандура, С. А.Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М. В. Костицького та Б. Ф. Чміля. К. : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
5. Філософія права : навч. посіб. / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. Г. Данільяна. Х. : Прапор, 2006. 272 с.
6. Філософія права : навч.-метод. посіб. К.: КНУВС, 2007. 160 с.
7. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепата та Г. Ломана; Пер. з нім. О. Юдіна. К.: Ніка-Центр, 2008. 320 с.

4.2. Допоміжна

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с.
2. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві. К. : Вид-во Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 200 с.
3. Бачинин В. А. Морально-правовая философия. Х., 2000. 206 с.
4. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Х. : Фолио, 1999. 402 с.

5. Гарник О. В. Філософія права: предметна специфіка, місце та значення в системі соціально-гуманітарного знання : монографія. Дніпропетровськ: Вид. Дніпропетр. ун-ту, 1998. 160с.
6. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. К. : Атіка, 2007. 432 с.
7. Керимов Д.А. Методологія права. Предмет, функції, проблеми філософії права. М. : Аванта, 2001. 560 с.
8. Козловський А. А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.
9. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: Вибрані наукові праці. Кн.1. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
10. Кравченко Л. В. Справедливість як вибір. К. : Молодь, 1998. 256 с.
11. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков : Право 2002. 302 с.
12. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс. Х. : Право, 1998. 416 с.
13. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія. К., 2009. 316 с.
14. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. К. : Знання, 2005. 334 с.
15. Бабкін В. Д. Від правової до соціально-правової держави. *Правова держава*. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Вип. 12. К., 2001. С. 270-281.
16. Бандура О. О. Істина як загальнолюдська та правова цінність. *Право України*. 2010. № 2. С. 88-95.
17. Кислов А. Г. Філософія права как выражение социокультурного контекста. *Філософія права*. 2005. № 1. С. 11-19.
18. Козловський А. А. Систематизація законодавства як гносеологічний процес. *Право України*. 2000. № 2. С. 49-51.
19. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6-18.

20. Костицький М. В. Соціальні проблеми сучасного етапу творення української держави і права як проблеми людинознавчі. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*. К. : КНУВС, 2009. С. 6-9.
21. Костицький М. В. Натурфілософія чи матеріалістична діалектика (до питання про методологію юриспруденції). *Філософські, методологічні й психологічні проблеми права*. К. : КНУВС, 2010. С. 3-6.
22. Костицький М. В. Філософія права як наука та навчальна дисципліна. *Проблеми філософії права*. Чернівці : Рута, 2009. Т.1. С. 17-21.
23. Костицький М. В. Про зміст, предмет і завдання філософії права. *Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції*. Чернівці : Рута, 2009. С. 17-29.
24. Кравець В. М. Розмежування природного та позитивного права як методологічна основа порівняльних філософсько-правових досліджень. *Іменем Закону*. Науковий вісник. 2011. № 1(9). С. 3-8.
25. Кушакова Н. В. Деякі особливості законодавчого та правового регулювання в контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. Вип.1. К. : Атіка, 2009. С. 106-109.
26. Максимов С. І. Про філософське осмислення права (до питання предмет філософії права). *Вісник Академії прав наук України*. 1998. № 2.
27. Момот М. О. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація. *Адвокат*. 2009. № 3. С.34-39.
28. Павлишин О.В. Концептуальні засади семіотичних досліджень права: проблеми методології. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: тези доп. III Всеукр. наук.-теорет. конф.*, (Київ 23 квіт. 2010 р.) К. : КНУВС, 2010. С. 162 – 163.
29. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України*. 2010. № 3. С.19-23.
30. Титов В. Д. Філософсько-правові погляди Т. Джеферсона. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 85-93.

4.3. Джерела

1. Августин Блаженный. Творения. СПб. : Алетейя, 1998. 742 с.
2. Августин А. Исповедь. М. : «Ренессанс», СП ИВО Сид, 1991. 488 с.
3. Аквинский Фома. Сумма теологии. М. : Элькор МК, 2002. 559 с.
4. Аквинский Фома. Сочинения. М. : УРСС, 2002. 230 с.
5. Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика. М. : Эксмо; СПб. : Мидгар, 2008. 960 с.
6. Аристотель. Этика. М. : Изд-во АСТ, 2002. 492 с.
7. Аристотель. Политика. Афинская полития. М. : Мысль, 1997. 458 с.
8. Вольтер. Философские трактаты и диалоги. М. : ЭКСМО, 2006. 432 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права або природне право і державознавство. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
10. Гегель Г. В.Ф. Феноменологія духу. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 552 с.
11. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М. : Мысль, 1990. 524 с.
12. Гегель Г. В.Ф. Лекции по истории философии. В 3 кн. СПб. : Наука, 2001. (Т.1 349 с., Т. 2 412 с., Т.3 582 с.)
13. Гобс Томас. Философское основания учения о гражданине. М. : АСТ, 2001. 304 с.
14. Гобс Т. Левиафан. Сочинения в 2 томах. М. : Мысль, 1991. 731 с.
15. Гоббс Т. О гражданине. Минск : Попурри, 2001. 400 с.
16. Дени Дидро. Сочинения в двух томах. Том 2. М., 1991. 607 с.
17. Кант И. Критика практического разума. К.: Юніверс, 2004. 240 с.
18. Кант И. Собрание сочинений в 8 томах. М.: Чоро, 1994. (Т. 1. 544 с., Т. 2. 429 с., Т.3.741 с., Т.4. 630 с., Т.5. 414 с., Т.6. 613 с., Т.7. 495 с.)
19. Кант И. Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. СПб., 1995. 284 с.
20. Кант И. Прологомены ко всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в смысле науки. М.: Академический проект, 2008. 176 с.

21. Кроче Б. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика. М. : Интрада, 2000. 160 с.
22. Монтескье Ш. О духе законов. М.: Мысль, 1999. 672 с.
23. Парсонс Т. Система современных обществ. М. : Аспект Пресс, 1998. 266 с.
24. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб., 2000. 608 с.
25. Платон. Собрание сочинений в четырёх томах. Том 1. М., 1990. 864 с.; Том 2. М., 1993. 528 с.; Том 3. М., 1994. 656 с.; Том 4. М., 1994. 832 с.
26. Платон. Держава. К. : Основи, 2000. 354 с.
27. Платон. Законы. М. : Мысль, 1999. 830 с.
28. Спиноза Бенедикт. Этика. М. : Азбука, 2007. 352 с.
29. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 240 с.
30. Спиноза Б. Об усовершенствовании разума. М. : Харьков : Эксмо-пресс, Фолио, 1998. 863 с.
31. Руссо Жан-Жак. Исповедь. М. : Захаров, 2004. 704 с.
32. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. К. : Port-Royal, 2001. 349 с.
33. Чистое учение о праве Ганса Кельзена. Сборник переводов. Вып. 2. М. : Изд-во ИНИОН РАН, 1988. 213с.

Словники:

1. Бачинін В. А. Філософія права: Словник К. : Ін Юре, 2003. 405 с.
2. Бертран Р. Философский словарь разума, материи и морали. К., 1996. 368 с.
3. Новейший философский словарь. Минск, 1998. 896 с.
4. Оливер М. История философии: Иллюстрированный словарь. Лондон, 1997. 192 с.

Інформаційні ресурси

1. Безкоштовні електронні підручники онлайн «Гуманітарні науки». URL: <http://www.chitalca.html>.

2. Перелік основних довідників тематичних ресурсів з філософії. URL: <http://www.philosophy.ru/linx/linx1.html>.
3. Додаткові філософські ресурси комп'ютерної мережі INTERNET. URL: <http://www.epistemelinks.com/link/PhiLink.html>.
4. Електронні наукові видання НБУ ім.В.І.Вернадського. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/>